Başıoğlu, S. ve Doğan, F. (2021). Bulgaristan Türkleri Şumnu (Shumen) ili cenaze gelenek ve görenekleri. *International Journal of Language Academy*, 9 (2), 167-176.

Volume 9/2 June 2021

p. 167/176

Article History:

Received

02/05/2021

Accepted

12/05/2021

Available online

23/06/2021

BULGARİSTAN TÜRKLERİ ŞUMNU (SHUMEN) İLİ CENAZE GELENEK VE GÖRENEKLERİ

**Funeral Traditions and Traditions of Bulgaria Turks Shumnu
(Shumen) City**

Ali Selami BAŞOĞLU¹

Faruk DOĞAN²

Öz

Toplumu oluşturan ve onun önemli bir parçası olan insan, içinde yaşadığı toplumun değerleri ile bütünlük kazanır, toplumsallaşma sürecini toplum içinde tamamlar. Doğum, evlenme ve ölüm insan yaşamının önemli üç geçiş dönemini oluşturmaktadır. Bu üç geçiş döneminin sonuncusu olan ölüm ve ritüelleri etrafında birçok adet, inanç, gelenek ve kültürel yapı oluşmuştur. Geçmişten günümüze zengin bir geleneğe sahip ölüm ve cenaze ile ilgili bütün inanış ve uygulamalarda ölümün her şeyin sonu olmadığı, sadece bu dünyadan bir göç olduğu bilinciyle hareket edilmiştir. Bu dünyadan göçen hatun veya er kişi için inanış ve töre dâhilindeki bütün uygulamalarda her türlü hassasiyet gösterilmiş ve ölenin ruhunun incinmemesi adına adeta onun şanına yaraşır bir uğurlama töreni tertip edilmeye gayret gösterilmiştir. Türk halk kültüründe toplumsal yapıyı oluşturan, düzenleyen birçok toplantı ve tören bulunmaktadır. Düzenlenen törenler, dini ve din dışı olmak üzere iki temel anlayışın kaynaşmasıyla oluşmuştur. Bu törenler sosyal, toplumsal, dini, iktisadi birçok konuyu kapsayan işlevlere sahiptir. Bu işlevlerden biri de toplumsal birleşmeyi ve paylaşmayı sağlayan tarihi seyri içinde değişikliklere uğrayan cenaze merasimleridir. Bu çalışmada Bulgaristan Şumnu (Shumen) ilinde yaşayan Türklerin halk kültürünün bir parçası olan cenaze merasimi geleneğine değinmek amacıyla saha çalışması yapılarak derlenen malzemeyle bölgedeki Türkler arasında yaşayan ve yaşatılmaya çalışılan cenaze merasimi tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur. Araştırma sonunda, ölüm ötesi dünyayı algılama ve anlamlandırma bağlamında Şumnu'da yaşayan Türklerin cenaze merasimlerinde temelde dini unsurların içinde kaynaşmış, eski Türklere ait ritüellerin varlığının görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Şumnu, cenaze, gelenek ve görenek

¹ Öğretim Görevlisi, İnönü Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, selami.basoglu@inonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-6246-8827>

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, faruk.dogan@inonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-5839-5437>

Abstract

The human being, who forms the society and is an important part of it, gains integrity with the values of the society in which they live and complete the socialization process within the society. Birth, marriage and death constitute three important transitional periods of human life. Many customs, beliefs, traditions and cultural structures have been formed around death and its rituals, the last of these three transition periods. In all beliefs and practices related to death and funeral, which have a rich tradition from the past to the present, it has been acted with the awareness that death is not the end of everything, but it is only an immigration from this world. All kinds of sensitivity have been shown in all practices within the belief and custom for the girl or individual who migrated from this world, and efforts have been made to organize a farewell ceremony that is almost worthy of her glory in order not to hurt the soul of the deceased. There are many meetings and ceremonies that form and organize the social structure in Turkish folk culture. The ceremonies held were formed by the fusion of two basic concepts, religious and non-religious. In this study, in order to touch on the tradition of the funeral ceremony, which is a part of the folk culture of the Turks living in the Bulgarian province of Shumen, the material compiled by field work was determined and the funeral ceremony lived and tried to be kept alive among the Turks in the region was determined and revealed. At the end of the research, in the funeral ceremonies of Turks living in Shumen in the context of perceiving and understanding the world beyond death; basically, it was concluded that religious elements were fused in, and the existence of rituals belonging to the ancient Turks was observed

Keywords: Bulgaria, Shumen, funeral, tradition and custom

1. GİRİŞ

Yaşamın geçiş dönemlerinden biri olan ölüm, yaşamı sona erdirip bilinmez bir diyara yolculuğu simgelediği için tarih boyunca insanlar için farklı bir gizeme sahip olmuştur. Sırrını bir türlü çözemedikleri bu gizem karşısında insanlar, yaşadıkları şok, garip ve üzgün psikolojik durum karşısında ortaya koydukları ritüel, uygulama ve törenlerle yaşamı, insanı, tabiatı anlamlandırma çabası içine girmişlerdir. Ölüm ile birlikte icra edilen kalıplaşmış davranış biçimleri nesilden nesile aktararak adeta toplumun hafızasını, kültürel mirasını oluşturmıştır.

İslamiyet'ten önceki dönemden başlayarak Türkler her dönemde birçok toplantı ve törene ev sahipliği yapmıştır. Toplumsal, sosyal, siyasal, dini ve askeri konularda olmak üzere birçok konu bu törenlerde konuşulur, karara bağlanırdı. Dini ve din dışı olmak üzere iki temel anlayışla oluşturulan bu törenler; yılın belirli günlerinde, doğanın değişim zamanlarında, Gök Tanrı inancı gereği değişik zaman dilimlerinde yapıldı.

İslamiyet'ten önce Türklerin dayanışma içinde ve toplu olarak bir araya gelip yaptıkları önemli törenlerden biri de yuğ törenleridir. Benimsedikleri dinlerin, özellikle Budizm'in etkisiyle öldükten sonra değişik bedenlerle dünyaya tekrar geleceklerine inandıkları için ölümlerine saygı gösterir, gösterişli cenaze merasimleri düzenlerlerdi. İslami inançta zaten var olan ölümden sonraki hayatın varlığı inancı bu törenleri her dönemde canlı, önemli ve etkili kılmıştır.

Ölü için duyulan acının sergilendiği yuğ (cenaze) törenlerinde yemek vermek ve ölü adına gösteriler yapmak önemli ritüellerdi. Yuğ kelimesi ölünün gömülmesinden sonra verilen yemek anlamına gelmektedir. Eski devirlerden itibaren bütün Türk topluluklarında "yuğ aşısı" merasimi yapılmıştır. Bu merasimlerde ölen kişi için yemek verilirdi. Verilen bu yemeğe "yuğ basan", "yuğ aşısı" veya sadece "yuğ" (ölü aşısı) deniyordu (Koca, 2000, s. 179). Bu törenlerde "yuğcu" ve "sığıtçı" adı verilen ağıtçılar "ağu / sagu" adı verilen ezgili koşmalarla ölünün arkasından yaşanan yas sürecindeki acıyı dışa vururdu. Bilinmeyen bir diyara yapılan bu gizemli yolculuk için törene gelenler yanlarında altın, gümüş, güzel koku ve kurbanlık getirir, mezarı süsler, ölen için balballar dikerlerdi. Ağıtçılar kopuz çalıp dans

ederken sevenleri saçlarını yolar, yüzlerini çizer, başlarına kül döker, siyahlar giyerdi. Ölü bir çadıra konur, katılımcılar at, sığır veya koyundan kurban kestikten sonra atlarla çadırın etrafında yedi kez dolaşır ve böylece ölünün ruhunun gökyüzüne çıkacağına inanırdı. Bazı yerlerde “ölü aşısı” (yuğ besen) vermek de gelenektir. Ölen kişi anısına mezarı çevresine “balbal” denilen küçük taşlar, heykelcikler dikilir, böylece iyi ruhların göğe, kötü ruhların toprağa gönderileceğine inanılırdı.

2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜM VE CENAZE TÖRENLERİ

2. 1. Kavramsal Açıdan Ölüm ve Ölüm Öncesi

TDK Türkçe Sözlük'te ölüm, “Bir insan, hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahiret yolculuğu, ebedi uyku, emrihak, irtihal, memmat, mevt, vefat” olarak açıklanır. Arapçada “mevt, vefat, helak” sözcükleriyle ifade edilen ölüm, “hayatın sona ermesi” anlamına gelir. Ruhun bedenden ayrılarak maddi – manevi hayat kaynağını tüketmesi şeklinde tanımlanır. Ölüm hakkındaki inanış, uygulama ve algılar kültürden kültüre değişmektedir.

İnsanlığın kaçınılmaz olarak yaşadığı ortak duyguların başında ölüm gelir. İnsan hayatındaki geçiş adetlerinin sonuncusu, ölüm ve ölüm ile ilgili birtakım törenlerdir. Bu tören ve uygulamaların şekli ve uygulanış biçimi toplumların kültür ve medeniyetine göre farklılık gösterse de ölüm karşısında takınılan tavır ve davranışlar benzer özellikler, ritüeller taşımaktadır.

Bütün canlılar için ortak bir son olarak görülen ölüm gizemi karşısında insanoğlu, bu olayı algılama, açıklama ve anlamlandırma konusunda kökenleri, sebepleri açıklama işlevinden dolayı mitlere ve inancın rahatlatıcı gölgesine sığınmıştır. Ölüm, somut olarak insan yaşamının sona ermesidir, ancak toplumların inanış ve törelerinde, doğum ve düğün gibi bir “geçiş” değeri taşır; ölümden sonra da ölünün, yaşayanlarla ilişkileri, alışverişleri devam etmektedir (Boratav, 2015, s. 221).

Kaçınılmaz olan ölüm gerçeği karşısında Türklerde “ölüm” olayının nasıl gerçekleştiğine dair, kendilerince birtakım inançlara sahip olmuşlardır. Değişik din ve kültür çevresine girmiş olan Türkler, değişik zaman ve coğrafyalarda farklı ölüm anlayışlarına sahip olmuşlardır ancak bunların temelini Tengricilik veya Tengrizm ya da geleneksel Türk dini şekillenmiştir. Türkler, hastalık sonucunda ölümün vuku bulacağına inanmışlar ancak bunun yanında ölüme karşı direnme ve ölmeme arzusu ile hayata bağlanmışlardır. Şöyle ki, hayattan daha fazla öteki dünyaya değer verip sürekli ölümden bahseden değişik dönemlerde hatta bazen aynı devirde değişik dinlere bağlanan Türkler, sürekli olarak hayata bağlılığı vurgulamışlardır. Bu düşünce çerçevesinde, hastalık zamanlarında hastaya bir tür karantina sistemi uygulamışlar, hastayı tedavi çadırına almışlar, ona, görevlilerin haricinde kimseleri yaklaştırmamışlardır. Bu uygulama aslında, fiziki hastalığın, başkalarına geçmemesi için düşünülen akli bir tedbir olduğu ifade edilmiştir (Ersoy, 2002, s. 54).

İslamiyet'ten sonra Türk geleneklerinde ölüm döşegindeki birine Kuran-ı Kerim okunur, salavat getirilir, Kelime-i Tevhit hatırlatılır. Temiz bir tülbent ıslatılarak ölecek kişinin dudaklarına sürülerek susuzluk hissi giderilir. Yanındakiler, ziyarete gelenler helallik ister. Kişi ruhunu teslim ettiğinde el ve ayakları düzeltilir, yönü kibleye çevrilir. Gözleri açık ise kapatılır, çenesi düşmesin diye bir bezle bağlanır. Üstüne temiz ve beyaz bir örtü örtülür, ceset şişmesin diye üzerine makas, bıçak gibi metal bir eşya bırakılır. Kişinin ölümü camide

okutulacak selâ ile herkese duyurulur. Selâda kim olduğu, nerede ve saat kaçta gömüleceği hakkında bilgi verilir.

Ölenin sözlü ya da yazılı bir vasiyeti varsa yerine getirilir. Vasiyete mümkün olduğunca riayet etmek ölenin aziz hatırasına hem bir saygıdır hem de ölenin bu son isteğiyle huzura ereceğine inanılır.

2. 2. Türk Kültüründe Ölüyü Yıkama (Gasil) Geleneği

İslamiyet'in kabulünden önceki dönemde cenaze işlemleri daha çok Şamanist etkiler dâhilinde yapılmıyordu. Varlık âlemini değiştirse de ölünün kesin olarak ölmediğine, gizemli yolculuğun bu ilk anında ruhun acı çektiğine inanılırdı. Ve bu acının susuzluktan kaynaklandığı düşünülürdü. Buna göre ruhun acısı ancak cesedi yıkama ile giderilirdi (Eliade, 2003, s. 204).

Oğuzlar dinî inanışlarının tesiri ile ölülerini yıkamaktan çekinmişlerdir. Çünkü arı ve kutlu olan suyun, yıkama ile kirlendiği ve bunun da uğursuzluğa ve felakete sebep olacağı inancına sahiptirlir (Kalaycı ve Durdu, 1998, s. 67).

Anadolu'da cesedin yıkanması İslami esaslara göre yapılmaktadır. Ölüyü yıkama için su kaynatılır, araç gereç, sabun hazırlanır. Güzel kokması için suya gül suyu, kokulu bitkiler veya rendelenmiş sabun eklenir. İslamiyet'te ölünün yıkanması esas olduğundan ölü tenesire veya yüksekçe bir yere yatırılır. Erkek ölüyü erkek, kadın ölüyü ise kadın yıkar. Boylu boyunca uzatılan ölüye önce abdest aldırılır. Abdeste yüzden başlanır, ele sarılan bir bezle ağız ve burun ıslatılır, yüz yıkanır. Kollar yıkanır, baş mesh edilir, en son ayaklar yıkanarak abdest tamamlanır. Isıtılmış su önce cesedin saç, baş ve bedeninin görünen tarafları, sonra ceset sol tarafa çevrilerek sağ tarafı, sağ tarafa çevrilerek sol tarafı iyice üçer defa yıkanır, temizlenir. Ölünün saç, sakalı, tırnağı kesilmez.

2. 3. Ölüyü Kefenleme Geleneği

Ölü yıkandıktan sonra kefenleme işlemine geçilmektedir. Türk kültüründe eskiden beri kefen veya benzeri bir örtü kullanıldığı bilinmektedir. Hatta hakanların ipekli kumaşlara sarılarak gömüldükleri kayıtlara geçmiştir (Ögel, 2001, s. 758). Oğuzların ölülerinin hırkasını giydirip kuşağını ve yayını kuşandırdıkları bilinir (Eröz, 1992, s. 85). İslamiyet'ten önce ölen kişi mevkisine göre ve memnun olacağı tarzda giydirilmekte iken İslamiyet'le birlikte bu gelenek yerini daha sade ve israfa yol açmayacak gösterişsiz bir keten / pamuk beyaz beze bırakmıştır.

Yensiz ve yakasız, dikişsiz ve oyasız sade birkaç bez parçasından oluşan kefen, bir taraftan bedeni örtme görevini üstlenirken diğer taraftan da kişinin dünyadan bir şey götüremeyeceğini, doğduğu gibi yine çıplak gideceğini, fani dünyanın yanıltıcı dünya sevgisinin anlamsızlığını ifade eder. Kefen, kişinin yaşarken sahip olduğu tesettürün öldükten sonra bir devamı olup vefat eden kişinin kendi malından karşılanır.

Kefenin beyaz pamuklu / patiska olması tercih edilir. Erkek ve kadınlar için yaklaşık on metre parçadan oluşan, "karkek" veya "peşmal" adı verilen kefen kullanılır. Ölüye sarılmadan önce kefenin güzel kokularla tutsülenmiş olması adettendir. Kefen temiz ve yüksek bir yere serilir, mevtanın başı kıbleye gelecek şekilde kefenin üzerine konur ve kefene sarılır. Ölünün rahat taşınması için ayak ve baş kısmından bağlanır. "Anadolu'da, erkek kefeni "kıyamet gömleği", "izar" (belden aşağı dolanan bez) ve "lifafe" (baştan ayağa kadar kullanılan üç bez) olmak üzere üç; kadın kefeni "kıyamet gömleği", "pijama", "izar",

"himar" (başa örtülen bez), "ağız üzerine mendil" ve dört tane "lifafe" olmak üzere dokuz parçadan oluşur. Bu kefenleme biçiminde ayrıca kadın ya da erkek ölünün kefeni içinde, ellerinin üzerine havlu atılır" (Ölmez, 2008, s. 44). Cenaze yıkayıp kefenlendikten sonra defin için varsa eğer tabuta konur ya da bir sehpa üzerinde taşınma işlemi gerçekleştirilir. Tabut veya sehpa yeşil renkli ve üzerinde Arapça dua yazılı bir örtü ile örtülür. Mevta bayan ise bunu belirtmek için yazma adı verilen bir başörtüsü tabutun baş kısmına bağlanır. Mevta yeni gelin veya gelinlik kız çağında kız ise tabutun üstüne gelinlik türü bir elbise ile örtülür.

2. 4. Cenaze Namazı Geleneği

Kefenlenip musalla taşına getirilen kişinin cenaze namazına yakınları, tanıdıkları ve hazırda bulunanlar katılır. Cenaze namazının kılınması için kişinin Müslüman olması gerekir. İmam veya namaz kıldırma bilen birinin eşliğinde namaz toplu olarak kılınır. Cemaat ayaktaiken tabut cemaatin önüne getirilir. Namazı kıldırarak kişi kibleye karşı, musalla taşının üstüne konulan cenazenin önünde, cemaat da imamın arkasında sıralanır ve dört tekbirle rükû ve secde olmaksızın namaz tamamlanır. İmam dua ettikten sonra namazı kılınan ölü hakkında bir çeşit aklama yapar. Oradakilere, "Ey cemaat, rahmetliyi nasıl bilirdiniz?" diye sorar. Onlar da "İyi biliriz, Allah rahmet eylesin." diyerek cevap verirler. İmam, "Haklarınızı helal ediniz." diye üç defa sorar. Cemaat da "Helal olsun" diyerek cevap verir. Sonra cenaze omuzlar üzerine alınarak gömülmek için mezarlığa götürülür.

Anadolu Alevilerinde cenaze namazından sonra "dardan indirme" yapılmaktadır. Bu ölenin alacağı ya da vereceği borçlar hakkında yapılan bir sorgulamadır. Dardan indirme, ölenin diğer dünyaya borçlu ya da alacaklı gitmemesi için yapılmaktadır. Ayrıca cenaze namazı esnasında, ekmek, su ve tuz hakkı helalliği istenmektedir. Tuz tutmak, dost olmak, akraba olmak anlamına gelmektedir. Bütün Türk toplumlarında tuz hakkı kutsal kabul edilmiştir. Manas Destanında geçen tuzla ilgili inanmalar, Anadolu'daki tuz-ekmek hakkı ile aynıdır (Türkmen, 1995, s. 265).

2. 5. Defnetme (Ölüyü Gömme) Geleneği

"Eski Türklerde, insanı yaşatan can ve ruh kavramı "esinti, rüzgâr, nefes" anlamlarına gelen "tin" kelimesi ile ifade edilmiştir. İnanışa göre bütün canlılarda bulunan tin'in vücuttan ayrılması ölüm olayına neden olmakta ve kişi öldükten sonra da ruhu aracılığıyla bu dünyada istediği gibi dolaşabilmektedir. Ayrıca öte dünya inancı gereği, ölen kişiye en güzel elbiseleri giydirilmiş, sevdiği eşyaları, silahları, çeşitli yiyecekler, hatta atı da kendisiyle gömülmek suretiyle ölümden sonraki yaşam için bir tür hazırlık yapılmıştır" (İnan, 1972, s. 176).

Ölen kişi mümkün olduğunca çabuk gömülmeye hazırlanır. Sabahleyin ölen öğlen namazına, öğlen ölen ikindi namazına yetiştirilir. İkindiden sonra ölenler ise o gece bekletilerek sabahleyin defnedilir. Uzaktan yetiyecek akraba varsa elbette ki cenazenin özel olarak bekletildiği durumlar da olabilir.

Anadolu'da ölümler kendi topraklarına, yüksek dağlık ve ormanlık yerlere, ırmak yatağına, ağaç altlarına, kaya diplerine, mağara içlerine silahları, şahsi eşyaları ve elbiseleri ile defnedildikleri kaynaklarda geçmektedir. Mezarlıklar genellikle yol kenarında yer almaktadır. Anadolu'da İslami geleneklere göre mezarın derinliği erkekler için göğüs hizası, kadınlar için ise bir boy kadardır. Mezarlar genellikle kazma, kürek ile kazılırken son zamanlarda iş makinesi ile de kazılıp hazırlanmaktadır.

Ölünün erkek yakınları tarafından ölü mezarın içine indirilir, kefenin bağları çözülür ve sağ tarafına yatırılarak kibleye çevrilir. Üzerine sıra tahtalar ya da büyük taşlar çapraz şekilde dizilerek bir set oluşturulur ve cenazenin üzerine atılacak toprakla doğrudan teması kesilir. Daha sonra ölünün üzerine toprak atılır, toprak yer seviyesine gelince mezarın baş ve ayak kısımlarına birer taş, ağaç, işaret levhası dikilir. Toprak yer seviyesinden 30-40 cm yükselecek şekilde mezar formu verilerek yükseltilir. Toprak su dökülerek bastırılır, beyaz taşlar baş ve ayak kısmına konarak mezar iyice belirli hale getirilmiş olur.

Defin işlemi bittikten sonra mezardan iki adım uzaklaşılır. Mezarın başındakiler iki adım geri çekildiği sırada ölünün de ayağa kalkmak istediği ancak başını taş vurduguna inanılır. İnanca göre ölen kişi öldüğünü ilk defa o zaman anlar. Kuran-ı Kerim ve ölenin ruhuna Fatiha okunur. İmamın verdiği telkinle ölünün Münker ve Nekir adlı sorgu meleklerince sorgulanırken dilinin tutulmaması için vereceği cevaplar hatırlatılarak ona bir nevi rehberlik yapılır. Telkin bittikten sonra ölünün ruhuna Fatiha okunarak mezarlıktan ayrılmaya başlanır. Uzaktan gelenler ve taziye evine gelemeyecekler uygun bir yerde cenaze sahiplerine başsağlığı dileklerinde bulunur.

Ölüm sonrası yerine getirilen gelenek ve görenekler eski dinde, İslâmiyet'ten sonra ya da başka büyük dinlerin kabulünden sonra bütün Türklerin ölüm âdetleri bakımından, birbirinden çok az farklılık gösterir. Hunlardan, Göktürklerden başlamak üzere bütün Türkler ölümün, üçüncü, yedinci, kırkinci günleri ve birinci yılında "aş verir, hayır yapar, kurban keser, yas eder. Kadınları tırnaklarıyla yüzlerini kanatır, saçlarını yolar. Bugünün Türkiye'sinde ve çevresindeki Türklerde de, bazı değişikliklerle bu geleneğe uyulduğu bilinmektedir (Eröz, 1992, s. 79). İslamiyet'in ruhuna aykırı olmayan eski âdetler İslami unsurlarla birleşerek varlığını günümüzde de sürdürmeye devam etmektedir.

2. 6. Başsağlığı Dileme, Taziye Geleneği

Taziye sahipleri taziye gelenleri kapıda karşılar, iyi dileklerle acı paylaşılır. Ölüye dua edilir, yakınlarına sabır dilenir. Taziye yerine gelenler ya ilk geldikleri anda ya da ayrılma zamanında ölünün ruhuna Fatiha okur, dua eder, bilenler sesli bir şekilde Kuran-ı Kerim okur. Taziye sahipleri de gelenlere çay veya şerbet ikram eder. Başsağlığı dileme; taziye yakınlarının evinde, taziye çadırında veya bu işe mahsus yapılmış taziye evlerinde yapılır.

Taziye müddetinde ölünün ve yakınlarının evlerinde yemek pişirilmez. Komşular önceden anlaştıkları bir sırayla her öğün taziye sahiplerine ve misafirlerine yemek verir, ihtiyaçlarını karşılarlar. Ölünün ruhunun hala evde olduğu inancından dolayı evde radyo, televizyon açılmaz, yüksek sesle gülünmez. Temiz, sade ve genellikle siyah renkli elbiseler giyilir.

Anadolu'daki yaygın gelenekte kişilere başsağlığı dileme hem acıyı hafifletme hem de ölüm karşısında kolektif etkiyi oluşturmada son derece önemlidir. Sözün etkileyici gücünden yararlanarak acıyı azaltmaya, acı çekenleri teselli etmeye yönelik kıymetli bir gelenektir. Ölünün yakınları akrabalarını, dostlarını, tanıdıklarını yanlarında görmekte yitirdikleri sevdiklerine rağmen yalnız ve güçsüz olmadıklarını düşünerek rahatlarlar.

2. 7. Ölünün Belli Günleri Geleneği

Anadolu’da ölenin dini bir tören ve yemekle anıldığı belli günler vardır. Bunlar genelde “ilk”, “üçüncü”, kırkinci”, “ellinci” günleri ve “yıl dönümü”dür.

Ölünün defnedildiği günün ilk gecesi akşam ile yatsı namazları arasında Kuran okunur, dua edilir. Üçüncü günde ölenin hayrı için yemeği (mevlit) verilerek katılanlardan hayır dua istenir. Yedinci ve kırkinci günlerde Yasin okunur, helva dağıtılır, hatim indirilir, dua edilir, kırk duası okutulur. Ölüm yıl dönümünde ölenin yakınları ekonomik durumlarına göre evlerde veya camilerde ölenin ruhu için mevlit okutur, yemek verir, helva dağıtır, şekerleme ve çikolata türünde ikramlar dağıtır.

Ayrıca bazı yörelerde ölenin vefat ettikten sonraki ilk bayramda (kara bayram) merhum veya merhumeyi anmak, dua etmek amacıyla genelde yakın akraba tanıdık arasında tekrar taziye / başsağlığı dilekleri kabul edilir. Bayram namazından sonra mezarlığa gidilir, Kuran ve Yasin okunur. Mezarın üzerine hayvanların yemesi için buğday, bulgur vb. yiyecekler serpiştirilir. Çocuklara bisküvi, çikolata, para dağıtılır. Mezarlık ziyaretinden sonra eve dönülür, bu ilk bayramda taziye evine bayramlaşmaya gelenler vefat edenin de anarak dua okurlar.

2. 8. Devir ve Iskat Geleneği

Iskat, vefat eden bir kişinin sağlığında çeşitli sebeplerle kılamadığı namaz, tutamadığı oruç, yerine getiremediği yemin ve adak gibi mükellefiyetlerinin fakirlere fideye verilerek düşürülmesi ve böylece o kişinin borçlarından kurtulması anlamına gelir. Bu durumun, gerçekte sadece oruç için yapılabilirken zamanla yerine getirilmeyen diğer ibadetler için kullanılması, yardımların sadaka hükmüne geçeceği inancından dolayıdır. “Ölenin yaşından –erkekse on iki, kadınsa dokuz yıl- indirilerek hesaplanan para bir çıkın içinde halka halinde hazır bulunan yoksullardan birine, ölenin mirasçılarının veya vekillerinde birinin eliyle verilir. Yoksul kimse parayı aldıktan sonra ‘Aldım, kabul ettim’ diyerek geri verir. Bu işlem ölenin oruç borcu bitinceye kadar sürdürülür. Ardından aynı işlem ölenin namaz borcu ve söz verip de yerine getiremediği yeminler için de –para verilen yoksullar değiştirilerek- yapılır” (Örnek, 1979, s. 59).

3. BULGARİSTAN TÜRKLERİ ŞUMNU (SHUMEN) İLİ CENAZE MERASİMİ

3. 1. Şumnu’nun Coğrafi Konumu

Şumnu şehri; Balkan Dağları ile Tuna Nehri arasında, Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda yer alan Şumnu platosunun doğu kısmında, deniz seviyesinden 220 m yükseklikte ve Poroyna Deresi vadisinin iki yamacında kurulmuştur. Şumnu’nun kuzeyinde Silistre, güneyinde Burgaz, doğusunda Varna ve batısında Tırgovişte bulunmaktadır. Şumnu şehrinin Bulgarca ismi Şumen’dir. Şumnu şehri kendi adıyla anılan ilçenin ve ilin merkezidir. Şumnu şehri, batıdan ve güneybatıdan, en yüksek noktası 502 m olan plato sahası tarafından kuşatılmaktadır (Ertürk, 2013, s. 282). Etrafının küçük dağ silsileleriyle çevrili oluşu Şumnu’ya tabii korunma imkânı sunduğu gibi nispeten mutedil bir iklim de sağlamıştır. Zengin bir bitki örtüsüne sahiptir ve yüksek kesimleri ormanlarla kaplıdır (Köksal, 2006, s. 17).

3. 2. Şumnu'da Kişi Öldükten Sonra İlk Yapılanlar

Ölüm olayının duyurulması, yakın çevreye doğal olarak ölenin yakınlarının ağlama sesleriyle olur. Sese gelen komşular; toplanarak ölenin yakınlarının acılarına ortak olmaya, cenaze için ilk hazırlıkları yapmaya çalışırlar. İlk önce ölen kişinin çenesi bir bezle bağlanır, gözleri kapatılır, ayakları yan yana getirilir, elleri yanlara konur, yere serilen yatağın, döşeginin, battaniyenin üzerine başı kibleye gelecek şekilde rahat döşegine yatırılır. İnanişâ göre rahat döşegi, insan ruhunun hiçbir şeye bağlı olmadan ve hiçbir ağırlık taşımadan serbest kalabildiği, dinlendiği ara süreç ve boyuttur. İnsanın ruhu bu sırada rahat ve huzurlu hissetmektedir (Kaderli, 2004, s. 359). Bazı yerlerde bir cenaze rahat döşegine yatırılmadan önce yine esbabı, entarisi giydirilir ve yatırılır. Sonra ölüm haberini vermek için selâ okunur.

3. 3. Şumnu'da Mevta için Devir Yapmak

Bazı köylerde ölen kişi için devir adı verilen bir adet yapılır. Cenaze başka bir odada rahat döşeginde yatarken beş altı kişiyle birlikte hane sahibi para veriyor. Bu parayı bir çıkıya veya bir beze çıkılayıp elden ele çeviriyorlar. Bu para; kalmış kefareti, kurbanı, namazı, ramazanı için çevrilir. Kalmış ibadetlerinin affolunması için toplanan paradır. Bunun için altı yedi kişi daire oluşturarak yere otururlar. Bir beze konulan para elden ele dolaştırılır. Paranın kaç kere dolaştırılacağı önceden hesaplanır. Cenaze kaç yaşında ölmüş ise bu yaştan akil baliğ yaşı çıkarılır. Çıkan sayı üzerinden hesap yapılır. Tespihteki boncuk on iki ile çarpılır ve boncuklar dairede kaç kişi var ise o kadar kişiye paylaştırılır. Bir kişi sadece teşbih çeker öbürleri bezi çevirir. Sayı tespihi vakit doldu mu bir Fatıha, üç İhlas suresi okunur ve kalkılır.

3. 4. Şumnu'da Mevtanın Yıkınması

Cenaze çabuk gömülmeye çalışılır. Akşam ölmüşse sabah erken, gündüz ölmüşse öğlene kadar gömülür. Rahat döşeginden sonra gömmek için gerek dini gerek geleneksel hazırlıklar yapılır. Bu hazırlıklarda: yıkama, kefenleme, cenaze namazı ve gömme işlemleri şeklinde bir sıralama takip edilir. Cenaze yıkama imam, bu işte tecrübeli olanlar tarafından erkek ise erkek, kadın ise kadın yıkayıcılar yoluyla yapılır. Caminin yıkama yeri varsa cenazeyi oraya götürülür, yıkama yeri yoksa cenaze sahibi tarafından kendi hanesinde dışarıdan görünmeyi engelleyecek şekilde perdeler çekilerek dışarı kazık çakılıp cenaze oraya konur ve orada yıkanır. Kefenleme İslami usullere göre yapılır. Yıkanır, abdesti aldırılır, beyaz kefenle sarılır. Teneşirin içine güzel koksun diye buhur konulur. Cenaze sahipleri isterlerse bakmaları için cenazenin yüzü gösterilir. Cenaze, dua okunduktan sonra iki sopa önde iki sopa arkada omza alınarak değişe değişe musalla taşına götürülür. İmamın önünde cenaze bulunur, arkasında cemaat saf tutar şekilde cenaze namazı kılınır. Cenaze kadın ise tabutun üzerine ferace konulur. Cenaze namazları vakit namazı kılındıktan sonra kılınır. Namazdan sonra mezarlık uzak olduğu takdirde at arabasıyla, yakın olması durumunda cenaze omuzlarda götürülür. Mezarlığa kadınlar gitmemektedir.

3. 5. Şumnu'da Cenazenin Toprağa Verilmesi

Cenazenin toprağa verilmesine "saklamak" adı verilmektedir. Ölen kişinin gömülmesi gibi acı bir durumu güzel adlandırarak bu acıyı hafifletmektedirler. Mezar kazıcılar erkenden gider, mezarı cenazeye göre kazarlar. Kefene sonra da battaniyeye sarılan cenaze hazırlanan mezara yakınları tarafından indirilir. Battaniye mezara indirilirken kolaylık olması için kullanılır. Mezara indirilen cenazenin arkasını tuğla, kerpiç ya da tahta dayandırılırken bir yandan da toprak atılır. Toprakla doldurulan mezarın baş ve ayak

kısmına taş konur. Son zamanlarda mevtanın fotoğrafının taşlara konulması yaygınlaşmıştır. Cemaat çekildikten sonra imam telkin eder.

3. 6. Şumnu'da Defin Öncesi ve Sonrası Cenaze Evinde Yapılanlar

Kadınlar cenaze evinde altı akşam Kuran okur, yedinci akşamı mevlit yapılır. Bu mevlitler kırkında elli ikisinde tekrarlanır. Bazı yerlerde cenaze evinde yas üç gün sürer ve üçüncü günü mevlit okutulur; yedisinde, elli ikisinde, seneyi devriyesinde mevlit okutulur. Taziyeyi duyan haneye gelip başsağlığı diler. Bu yas günleri içerisinde bazı köylerde cenaze evinde cenazenin komşuları tarafından yemek verilirken bazı yerlerde yemek verilmez. Mevlitlerde kurban kesilir ve kurbanın etinden yahni yapılarak mevlide gelenlere dağıtılır. Mezar kazıcılar erken mezarlığa gittiğinden onlara peksimet yapıp mezarlığa gönderilir. Kişinin öldüğü gün ağdadan (pekmez) yapılan helvalar küçük küçük dağıtılır.

3. 7. Şumnu'da Ateş Başı Kokutma

Kandil geceleri, bayram akşamları, üç aylar girdiğinde -genellikle cuma akşamları- ölmüşleri anmak için yağ kokutulur. Kızgın yağda pişirilen peksimet, akıtma dağıtılır. Hiçbir şey yapılmasa da yağ kokutmak ve yakmak gerektiğine, bununla yağın kokusunun ölen kişiyi mutlu ettiğine inanılır. Ölmüşlerin haneye geldiğine inanılarak akıtma yapılır, onun yağından peçkada korun içine damlatma yoluyla duman çıkarılır. Bu uygulamalar eski Türk inancı ve ölüm anlayışının birer kalıntısı olarak İslami inanç çerçevesinde devam ettirilmektedir (Kaderli, 2004, s. 363). Pide yapıp yedi komşuya, yedi komşu yoksa üç komşuya onlar da yoksa çocuklara dağıtılır.

4. SONUÇ

Toplumu oluşturan ve onun önemli bir parçası olan insan, içinde yaşadığı toplumun değerleri ile bir bütünlük kazanır ve toplumsallaşma sürecini toplum içinde tamamlar. Toplumun şekillendirdiği bir varlık olan insan, toplumun kabul ettiği birçok davranışı, normu sorgulamadan kabul etme, benimseme eğilimi gösterir. Ölüm ve gelenekleri ile ilgili inanç ve uygulamalar da bu toplumsallaşma sürecinin önemli bir parçasıdır.

Anadolu coğrafyasında ölüm ile ilgili görülen inanç ve uygulamaların ağırlık merkezini şüphesiz İslam dini oluşturmaktadır. Doğal olarak ortaya çıkan inanç ve uygulamalar İslam'ın inanç çerçevesiyle şekillenmiştir. Hayatın geçiş dönemlerinden sonuncusu olan ölüm, Türk kültür ve geleneğinde genelde bir yok oluş olarak değil, sadece bu dünyadan gidiş olarak algılanmıştır. Balkan coğrafyasındaki Şumnu'da da bu geleneklerin sürdürülmesiyle birlikte ateş başı kokutma anlayışıyla eski Türk gelenekleri dini inanışlar içerisinde yaşatılmaktadır.

Budizm ve Gök Tanrı inancındaki ölümlerin başka bir bedenle tekrar dirileceği, ruhlarının göğe yükseleceği ile İslamiyet'le birlikte ölümden sonraki ahiret inancının etkisiyle ölü, yas, defin ile ilgili gelenekler oldukça dikkat çekicidir. Geçmişten günümüze süregelen bu geleneklerden cenaze için devir yapılması, cenazenin yıkanması, kefenlemesi, cenaze namazının kılınması ve gömülmesi Şumnu'da farklı toplumsal yapıların etkisiyle az da olsa formlarını değiştirse de bu toplantı ve törenlerle ölümlerine saygı, sevgi ve minnetlerini gösteren bu eski Türk gelenekleri bugün de bütün canlılığıyla devam etmektedir.

KAYNAK KİŞİLER

Ramazan Hasan, 74 yaşında, Novasel
 Selim İbrahim, 80 yaşında, Tuşitza
 Mümin Ahmet, 78 yaşında, Çabannasif (Zagorice)
 Hüseyin Süleyman, 72 yaşında, Çabannasif (Zagorice)
 Zaide Osman, 83 yaşında, Muğla (Kaspican)
 Salih Salih, 65 yaşında, Mamuzlu (Todorikonovo)
 Nebibe Rufe Arif, 67 yaşında, Çamurlu (Kalino)
 Hasan Hüseyin, 77 yaşında, Gradišta
 Faik İsmailov, 65 yaşında, Saravot (Yiyence)
 Mehmet Recep, 77 yaşında, Bıyıklı (Boritz)
 Fatma İsmail, 77 yaşında, Orta Köy (Sretna)
 Hüsnüye Şakir, 68 yaşında, Sıtmale (Vetrişti)
 Seviye, 77 yaşında, Yankova

KAYNAKÇA

- Boratav, P. N. (2015). *Yüz soruda Türk folkloru*, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş* (L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk dini (gök tanrı inancı) ve Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ertürk, S. A. (2013). *Şumnu şehri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Süha Göney'e armağan). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İnan, A. (1992). *Manas Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (2002). *"Orun" ve "ülüş" meselesi, Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kaderli, Z. (2004). *Deliorman (Bulgaristan) Türk sözel kültüründe geçiş törenleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kalaycı D., Durdu, B. (1998). *"Geçmişten günümüze ölüm adetleri ve Kemaliye köyünde ölüm". Türk Halk Kültürü Araştırmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları.
- Koca, S. (2000). *Türk kültürünün temelleri II*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Giresun Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Köksal, O. (2006). *XIX. Yüzyılda bir Osmanlı ordugâh kasabası Şumnu*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ölmez, Ö. (2008). *Türk Folklorunda ölüm üzerine sosyolojik bir çalışma: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi. Sakarya.
- Örnek, S. V. (1979). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları.
- Türkmen, F. (1995). *Manas Destanı ve Anadolu'daki bazı adet ve inanmalarla ilişkisi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.